

RAKSTI — ARTICLES

**NEPAMET MUMS GRĒKUS MŪSU
JEB LATVIEŠU TĒVREIZE 16. GS. PASAULES APRAKSTOS UN
TĒVREIŽU KRĀJUMOS**

Ernesta KAZAKĒNAITĒ
Viļņas Universitāte

1. Ievads

Tēvreize ir svarīgākā lūgšana, ko katrs kristietis atceras no galvas. Iespējams, tas ir viens no iemesliem, kāpēc 16.–18. gs. tēvreizes bija populārs valodu paraugs vai to salīdzināšanas veids. Tā 1550. g. publicēts senākais zināmais iespiestais teksts latviešu valodā — tā saucamā Hāzentētera tēvreize, atrodamā Sebastiāna Minstera kosmogrāfijā.¹ Arī vecākais latvisks saistīta teksta fragments rokrakstā ir minētā lūgšana. Tādējādi tēvreizes kā pirmie teksti latviešu valodā vienmēr bijušas pētnieku redzeslokā un daudz analizētas dažādos veidos, piem., publicēti jauni atrasti lūgšanas rokraksti (Bezenberger 1875: 45–60; Biezais 1955; 1957), kas vēlāk precizēti (Draviņš 1955), apspriestas drukātās tēvreizes (Meringer 1895; Arbuzovs 1920; Augstkalns 1930 utt.), pievēršot uzmanību to valodai (Pokrotiece 2012) vai skatot baltu valodu izpratnes kontekstā (Dini 2010). Gan pirmajām ar roku rakstītajām, gan drukātajām tēvreizēm neapšaubāmi ir liela loma latviešu rakstu valodas izpētē. Tomēr turpmāk rakstā analizētie publicējumi visbiežāk ir pārspiedumi, kuriem raksturīgas kļūdas, kas, iespējams, pārmantotas no viena avota citā un kas, jāteic, izskatās pēc Hāzentētera tēvreizes *klusajiem telefoniem*.

Šis raksts savā ziņā ir pētījuma par Hāzentētera latviešu tēvreizes S. Minstera kosmogrāfijās (Kazakēnaitē 2020) turpinājums, taču tā mērķis ir sniegt nelielu ieskatu par tēvreizes publicējumiem citos pieejamajos 16. gs. pasaules aprakstos un tēvreižu krājumos, uzmanību pievēršot tekstu sakariem.² Rakstā pārskatīti astoņi latviešu tēvreizes publicējumi, kas atrodami līdz 1600. g. izdotajos avotos, t. i.: Lācija aprakstos, Belsku hronikās, Tevē

¹ Münster, Sebastian 1550. *Cosmographie || oder beschreibung aller lān/ | | der/ herschafften/ fürnemsten | | stetten/ geschichten/ gebreüchē/ hantierungen etc.* [...]. Basel: Petri. Plašāk sk. Draviņš 1952.

² Kaut raksta tēma radās nejauši, cenšoties noskaidrot evaņģēlisko tekstu vēsturi, tas nav nedz pirmais (sk. Arbuzovs 1920; Zēvers 1929; Augstkalns 1930; Draviņš 1965; Hinze 1976; Dini 2010 utt.), nedz laikam pēdējais šāds mēģinājums, jo jauni avoti rodas nepārtraukti.

kosmogrāfijā un Megisera tēvreižu krājumos. Visi autori latviešu veco tekstu pētniekiem ir zināmi, tomēr pēc Minsteras kosmogrāfijā (turpmāk — MK) esošās tēvreizes analīzes dažādas detaļas ir precizējamas, kā arī jārunā par diviem Megisera 1593. g. publicējumiem, nevis vienu.

Minētie izdevumi raksta turpinājumā tiek apskatīti atsevišķi: vispirms pasaules apraksti (2.), tad tēvreižu krājumi (3.). Pēdējā raksta daļā (4.) aplūkoti teksta atkalizmantošanas virzieni un sniegta sakaru shēma, kurā visi pētāmie publicējumi, iekļaujot arī agrākā pētījuma secinājumus par Minsteras kosmogrāfiju, apkopoti hronoloģiskā secībā. Pielikumā atrodams paralēlais tēvreižu korpus.

2. Latviešu tēvreize 16. gs. pasaules aprakstos

Lai gan 16. gs. pasaules apraksti tiek skaitīti desmitos, tikai daļā atrodams kāds Livonijas apraksts, kam pievienots tajā runātās valodas paraugs. Līdztekus populārajai Minsteras kosmogrāfijai latviešu tēvreize 16. gs. pasaules aprakstu izdevumos meklējama vēl Volfganga Lācija (2.1.), Marcina un Joahima Belsku (2.2.) un Andrē Tevē (2.3.) darbos.

2.1. Tēvreize V. Lācija darbos

Otrais autors pēc Minsteras, kas savā darbā iekļāvis latviešu tēvreizi, ir Volfgangs Lācijs.³ Interesantā kārtā grāmatā *De gentium aliquot migrationibus ..* (1557) sniegto tekstu viņš nav identificējis kā latviešu valodas paraugu, bet nosaucis to par heruļu („Herulorum“) jeb veruļu („Vuerulorum“) valodu. Par šādu lēmumu vēlāk ticis daudz rakstīts (Schirren 1858; Döring 1883; Meringer 1895 utt.), taču īstie iemesli nav zināmi⁴, tomēr nav šaubu, ka Lācija grāmatai bijusi liela ietekme uz citiem darbiem, jo kopš tā laika vēl ilgi tēvreižu krājumos klaiņoja šis „heruļu“ valodas paraugs, kas atrodams 17. gs., 18. gs. un vēl pat 19. gs. sākuma krājumos.⁵

³ Vācu *Wolfgang Laz*, lat. *Lazius* (1514–1565), slavens Austrijas kartogrāfs, Vīnes Universitātes medicīnas profesors (vairāk sk. Svatek 2006).

⁴ Ir dažādi minējumi, piem., ka Lācijs saņēmis kādu rokrakstu vai MK esošās tēvreizes norakstu bez nosauktās valodas, taču tas ir apšaubāms, jo diez vai Lācijs nebūtu zinājis šo slavenu izdevumu (viņam bijuši sakari ar Bāzeles intelektuāļiem (Jurkiewicz 2009: 111)), un teksts acīmredzami ņemts no MK ar interlineāro tulkojumu, kurā skaidri rakstīts, ka tā ir Livonijā runātās valodas paraugs.

⁵ Piem., 1679. g. Jana Kšištofa Hartknoha (*Jan Krzysztof Hartknoch*) *Selectae Dissertationes Historicae De Variis Rebus Prussicis* (88. lpp.); 1715. g. Džona Čemberlena (*John Chamberlayne*) *Oratio dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa* (87. lpp.); 1806. g. *Oratio dominica in CLV linguas versa et exoticis characteribus plerumque expressa* (tēvreize ar nr. CLXXXVII) utt.

Šķiet, ka Lācijs *De gentium aliquot migrationibus* gatavojis ilgi — pieminējis jau 1551. g. (Mayr 1894: 10), ievads un pēcvārds parakstīti ar 1555. g., tomēr grāmata izdota tikai 1557. g. Tās pēcvārdā autors min izdevuma kļūdas un sola tās labot nākamajā izdevumā. Taču nākamais, t. i., otrais, dienas gaismu ieraudzīja jau pēc viņa nāves — 1572. g. —, bet trešais — 1600. g. Abi pirmie izdoti Johannesa Oporina tipogrāfijā Bāzelē, bet pēdējais iznācis Frankfurtē, Andrēasa Vēhelusa (*Andreas Wechelus*) mantinieku tipogrāfijā. Latviešu tēvreize atrodama visos.

No daudziem pārējiem 16. gs. latviešu tēvreizes publicējumiem Lācija grāmatā sniegtā atšķiras vispirms formāli — visos izdevumos rakstīta lielajiem burtiem, un rindstarpā virs vārdiem nav pievienots burtisks tulkojums citā valodā (sal. 1. attēlu). Lūgšanas teksts pirmajā un otrajā izdevumā ir vienāds (sal. 1. un 2. tēvreizi pielikumā), taču jaunā salikuma dēļ (1557. g. izdevumā tēvreize aizņem septiņas rindiņas, bet 1572. g. salikumā, līdzīgi kā vēlākajā, — sešas) atšķiras vārdu pārnesšana jaunā rindā.⁶ Trešajā Lācija grāmatas izdevumā latviešu tēvreize no iepriekšējam atšķiras, taču tikai ar trim iezīmēm⁷ (sal. 1., 2. un 3. tēvreizi pielikumā): *vvaarcz* → *vvaartcz*, *praatz* → *praats* un *pammate mvns* → *pammatemvns*. Atšķirības liekas sīkas un varēja rasties iespiešanas procesā — trešais izdevums gatavots jau citā tipogrāfijā, un neapšaubāmi tā teksts likts no jauna. Lai gan tas palielina iespēju rasties jaunām korektūras kļūdām, pirmie divi izmaiņu piemēri tomēr raisa kādas aizdomas par apzināti veiktām izmaiņām, jo *vvaarcz* → *vvaartcz* piemērā *t* burts pielikts klāt vietā, kurā visos pārējos 16. gs. avotos tas ir atrodams (izņemot vienīgo J. Belska publicējumu 1597. g., kurā ir *waarc*), bet *praats* ar *s* vārda beigās rakstīts gandrīz pusē visu publicējumu: 1550.–1564. un 1588.–1592. g. MK vācu valodā, arī visos MK latīņu un itāļu izdevumos (sal. 16. vārdu pielikumā, arī Kazakēnaitē 2020: 82). Tātad izmaiņas nav nevietā, tomēr apgalvot, ka, gatavojot šo izdevumu, veikts salīdzinājums ar MK vācu vai latīņu valodā, ir pārāk grūti. Pirmkārt, tāpēc, ka šī tēvreize esot heruļu valodā un pirmavots, ar kuru būtu jāsalīdzina, nav norādīts. Otrkārt, ja teksts būtu konsekventi salīdzināts ar minētajām tēvreizēm, būtu jābūt vairāk izmaiņām, kā arī varbūt būtu laboti vārdi, kas atrodas paskaidrojumā zem tēvreizes (pašlaik atstāts kā pirmajā publicējumā).

⁶ Jāpiebilst, ka divu vārdu rakstības neskaidrības dēļ (kopā vai šķirti *pammate mvns*) būtu iespējams saskatīt atšķirību. Šeit uzskatīts, ka vārdi 1557. g. izdevumā rakstāmi šķirti (tāpat Lautenbahs 1928: 105), bet Meringera (1895: 490–491) transkripcijā — kopā.

⁷ Meringers (1895: 490) identificējis vienu — *praats*.

ex cōmercio alūescebant, suo idiomati inferuisse. Quemadmodū lingua post-
 ritatis Herulorū argumentum est, quę nostra etate natale solū tenet in Meclabur-
 genſi ditione, nomine Vuerulorū. Placet Dominicā orationem eius gentis re-
 censere, in qua alię sunt uoces Latinę corruptę, alię originis Teutonicę:

TABES MV S KAS TV ES ECKSCHAN DEBBESSIS SCHVVE-
 TITZ TOVVS VVAAR CZ ENAK MVMS TOVVS VVALSTIBE
 TOVVS PRAATZ BV SKA ECKSCHAN DEBBES TA VVRSAN
 SVMMES MV SSE DENISCHE MAYSE DVTH MVMS SCHODEN
 PAMMATE MVMS MV SSE GRAKE KA MESS PAMMAT MV S-
 Vu 3 SE

788

DE HERULIS, RUGIS, &c.

SE PATRA DVEKEN, NE VVEDDEMVS LOVNA BADE- C
 CKLE, PETT PASSARZA MVMS NV VVVSSE LOVNE, Amen.
 In qua primum uocabulū patris gentilitium est. quę sequuntur, Latina sunt qua-
 tuor deprauata: Meus, qui, tu, es. Corruerāt fortē dū in Latio colebāt, aut Ro-
 manis in castris militarēt, Mus ka tu es. Sextū & septimū rursus gentilitia sunt,
 et barbara, Eckſchan pro in, et Debefsſis pro cęlos. ueluti et octauū Schwe-
riß, quod significat Sanctificetur. Tows nonū, rursus Latinū est corruptum,
 pro tuū. Decimū & undecimū gentilitia sunt, Vuaarz pro nomine, & Enak
 pro aduentat. Duodecimū Germanicū corruptū est, Moms pro uns, una lite-
 ra adiecta. Vualstibe pro regno, & praacz pro uoluntate, gentilitia fortē Teu-
 tonica originalis. nam qua hodie uoce Voluntatē appellamus, & regnum, wil-
lett, wellen, reich, Latina sunt, & à Romanis nostre linguę inserta. Rursus deci-
 magnta uox, Tows Romanū est deprauatū. Quę sequunt, barbara sunt: Bus,
Eckſham, Debbes, id est, sicut in cęlo: wurſan fumes, id est, ita in terra. Quo-
 rū Debbes latinū deprauatū esse autumo, à Deo, cū barbari cęlū nō possent ni-
 si à Deo nominare. Arbitror & postrema Teutonice esse. nam & hodie Sumpf
 terram palustrē dicimus: & quādo aliquid ex uolūtate futurum proferre uolu-
 mus, dicere solemus, ut Romani solent, Fiat, & Hebræi Amen, nos wurde, es
werd pronunciamus. Ex sequentib. si cōiecture est aliquid tribuendū, et De ni-
sche Teutonicū, et Schedin Romanum existimo, ex hodie corrupta uoce. Pam-
mate deprauatum itē latinū est, pro Donate, dimitte. Grakhe Teutonicum est,
 nam et maiores nostri ultionem debitam Racham dixere: ita Paraducken in il-
 lo idiomate debitores signat: & Louna, quod est nimirum corruptum Ger-
 manicū, malū demonstrat. Hinc hodie adhuc dicimus, ain bösen laumen, id est,
 malum famā. & Austriaci nos ac Styri tristē, à malis uexatū, launig appellamus. D

1. attēls. Latviešu tēvreize V. Lācija *De gentium aliquot migrationibus* (1557),
 787.–788. lpp.⁸

Vēl dažviet tiek minēts, ka nav zināms, no kurienes tieši Lācijs ir nē-
 mis latvisko tekstu (Jurkiewicz 2009: 110), tomēr jau kopš 20. gs. sākuma
 latviešu darbos lasāms, ka šī tēvreize ir „Hazentoetera–Muenstera tēvreiz[e]

⁸ Bavārijas Valsts bibliotēkas eksemplārs, sign. ESlg/2 H.int. 67.

ar Lācija paviršām kļūdām“ (Arbuzovs 1920: 360; līdzīgi Prande 1926: 13) vai pat „Lācija plaģiāts“ no Minstera (Augstkalns 1930: 310). Patiesībā tas pamanīts daudz agrāk, piem., Johana Kristofa Adelunga grāmatā (1806: 688), bet pamatots Kārļa Širrena darbā (Schirren 1858; pārdrūkāts arī 1859).⁹ Širrens ir pierādījis, ka tēvreizes pamatā bijis interlineārais teksts no Minstera kosmogrāfijas vācu izdevuma, lai gan norakstīts ar daudzām neprecizitātēm. Tam ne tikai jāpiekrīt, bet iespējams papildināt, ka no tēvreizēm MK latīņu un franču izdevumos šī noteikti atšķiras, jo nav atkārtotas to tipiskās iezīmes, kā *ne euuedde, mus tabes* u. c. (sk. Kazakēnaitē 2020). No vācu 1550. g. un identa 1553. g. pieraksta Lācija publicējumi atšķiras ar rakstību — viss teksts lielajiem burtiem, *u* vietā *v*, *w* vietā *vv* utt.; arī: *waartz* → *vvaarcz*, *bus ka* → *boska*, *fchodeen* → *schoden*, *Ne wedde mums* → *Ne vveddemvms*, *paffarga* → *passarza*, *eckfchkan* → *eckschan*, *femmes* → *svmmes*, *parradueken* → *patra dveken*. Vairākums izmaiņu, šķiet, ir korektūrā, taču pēdējie trīs piemēri šai ziņā atšķiras vairāk, lai gan arī tās būtu uzskatāmas par korekcijām, kas radušās pārrakstīšanas vai iespiešanas procesā. Taču nekas lielāks par minētajām izmaiņām nav atrodams — atkārtoti visi tie paši vārdi tajās pašās pozīcijās.

Par Lācija kā tā laika autora nevērīgumu ieminējušies teju visi viņa darbu pētnieki.¹⁰ To rāda ne vien tīšām vai netīšām kļūdaini nosauktā tēvreizes valoda, bet arī tas, ka tie paši vārdi vienā rindkopā rakstīti atšķirīgi. Te jāakcentē, ka Lācijs ne tikai sniedz latviešu tēvreizi, bet arī, salīdzinot ar latīņu un vācu valodu, zem teksta atkārtō vairāk nekā pusi tās vārdu (tālāk nosaukto vārdu daļas treknrakstā rāda atšķirības no sniegtā tēvreizes teksta; sal. arī ar 1. attēlu)¹¹, t. i.: *Mus ka tu es*, *Eckfchan*, *Debefsis*, *Schweritz*, *Tows*, *Vuaarcz*, *Enak*, *Moms*¹², *Vualstibe*, *praacz*, *Tows*, *Bus*, *Ekfcham*, *Debbes*, *wurfan fumes*, *Debbes*, *De nifche*, *Schedin*, *Pammate*, *Grakhe*, *Paraducken*, *Louna*.¹³ Lielāko daļu vārdu rakstot ar mazajiem latīņu burtiem (daži sniegti gotiskajā rakstībā), Lācijs vietām diezgan konsekventi *v* nomainījis ar *u*, *vv* — ar *w*, *s* — ar *f*, tomēr citas īpatnības rāda neprecizitāšu daudzumu, kā arī sakaru ar vācisko MK izdevumu un liek domāt, ka precīza to atveidošana nebija autora

⁹ Balstoties uz Ozolu (1965: 58), šis pētījums neesot bijis pamanīts.

¹⁰ Par kritiku Lācija darbiem sk. Kratochwill 1965; Kössinger 2015: 32.

¹¹ Teksta transkripcija atrodama vēl Meringera (1895: 491) rakstā, tomēr tajā ir palikušas dažas korektūras kļūdas, viena no tām ir latviskā vārdā *panimate*, kas oriģinālā ir *pammate*. Cita transkripcija ir Brežgo (1939: 1024) Livonijas apraksta analizē.

¹² Jāteic — lai gan *moms* tēvreizēs atrodams vienīgi latīņu izdevumos, šeit MK latīņu valodā ietekme nav saskatāma, jo to neatbalsta citas latīņu variantam raksturīgās pazīmes (sal. Kazakēnaitē 2020).

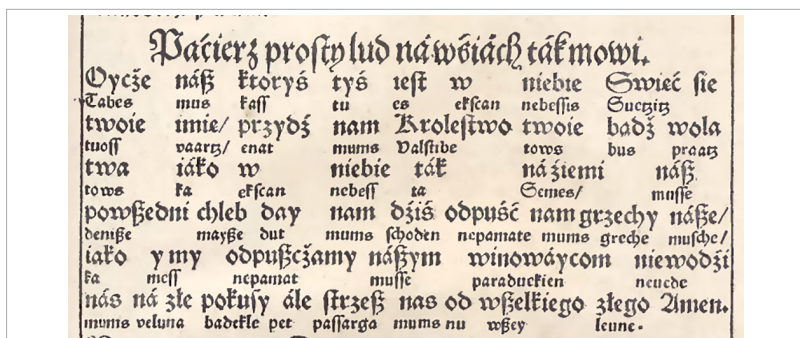
¹³ Vēlākajos izdevumos ir dažas ar salikumu saistītas atšķirības (pārņemšana citā rindā, virgulets patskanis utt.).

mērķis. Tomēr laikabiedri Lāciju laikam uzskatījuši par autoritatīvu autoru, jo, kā norādīts iepriekš, uz viņu balstījušies vēl daudzi un ilgi.

2.2. Tēvreize Belsku hronikās

2.2.1. Tēvreize Marcina Belska hronikā

Marcina Belska¹⁴ visas pasaules hronika — *Kronika wszystkiego świata* — viņa dzīves laikā izdota trīs reizes Krakovā: 1551. g., 1554. g. un 1564. g. Pēdējā, papildinātajā izdevumā atrodama arī latviešu tēvreize, kas vārds pa vārdam izanalizēta jau 19. gs. pētnieku darbos (sk. Meringer 1895). Tā nav tipiska citos avotos atrodamajai, jo tās pamatā, liekas, ir poļu tēvreize, kam mazākā drukā sniegts tulkojums latviešu valodā, bet iepriekšējos avotos, kuros blakus atrodams tulkojums, ir pretēji — latviešu tēvreizei dots starprindu tulkojums citā valodā.

2. attēls. Latviešu tēvreize M. Belska *Kronika wszystkiego świata* (1564), 438. lpp.¹⁵

Šķiet, lai gan latviešu tēvreize vārdu secībā pielāgota poļu lūgšanai, autors latviešu valodu nav pratis. Kā secinājuši arī agrākie pētnieki (Meringer 1895: 495; Zēvers 1929: 513; Augstkalns 1930: 310), var redzēt, ka viņš balstījies uz Minsteras kosmogrāfijā sniegto paraugu un vācu burtisko tulkojumu, kaut atšķirību ir daudz un ne vien rakstībā. To lielā skaita dēļ nav iespējams precīzi noteikt, kurš no Minsteras vācu kosmogrāfijas izdevumiem izmantots hronikā.

¹⁴ Marcins Belski (*Marcin Bielski*) dzimis ap 1495. g., miris 1575. g. Belā (vairāk sk. Chrzanowski 1926).

¹⁵ Nacionālā Osoliņska institūta eksemplārs, sign.: XVI.F.4111. Brīvīpeija: Lejassilēzijas bibliotēkas digitālā kolekcija (*Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa kolekcja*).

Atliek tikai minēt, ka vārda *muffe* rakstīšana savienojumā *muffe paraduekien* varētu rādīt, ka izmantots 1558. g. vai vēlāks izdevums, jo agrākajos atrodams *muße*, kam citviet Belska variantā atbilst *mufche*. Tomēr, ņemot vērā haotisko M. Belska rakstību tēvreizē, šis minējums var būt tikpat paties, cik kļūdains, tāpēc tālāk sakaru shēmā (sk. raksta beigās) kā iespējams avots norādīti visi pirms hronikas izdotie Minsteras vācu kosmogrāfijas publicējumi.

Kā redzams 2. attēlā, dažu vārdu latviešu tēvreizē iztrūkst un daži ir „pārpoļoti“, piem., *nā žiemi* ekvivalents ir tikai *Semes* (*virs* ir pazudis), *debess* vietā *nebess* (poļu *niebo*), vēl rakstīts *wßey* (poļu *wßelkiego*) vai *greche* (poļu *grzechy*). Vienu reizi *ļauuns* vietā radies *veluna*, tomēr tai pašā rindiņā otrs atstāts, rakstot *leune*. Rūdolfs Meringers (1895: 498) domā, ka M. Belskis sev nezināmā vārdā saskatījis lietuviešu *velinas* ‘velns’ (*i* vietā *u* esot drukas kļūda), ko tai pašā lappusē zemāk ir divreiz pieminējis.¹⁶ Taču, pat ja tā ir patiesība, paliek neskaidrs, kāpēc tam pašam vārdam sniegti divi varianti. Viens no iemesliem var būt grafiska līdzība — sniegtajai lietuviešu vārda formai *veluna* līdzīgāks *leuna*, nevis *leune*.

No citiem 16. gs. tēvreizes pierakstiem visvairāk atšķirīgā šīs tēvreizes īpatnība ir piektajā lūgšanā *pamet* vietā divreiz lietotais *nepamet*, t. i., *nepamate mums greche mufche / ka meff nepamat muffe paraduekien* (ekvivalents mūsdienu lasījumā būtu *nepiedod mums mūsu parādus, kā arī mēs nepiedodam saviem parādniekiem*). Tomēr, ņemot vērā visas tēvreizes īpatnības, diez vai šī, pēc pirmā acu uzmetiena drošā, izmaiņa lūgšanā bijusi mērķtiecīga. Kā jau aizrādījis Meringers (1895: 498), vārds var būt ticis saistīts ar autoram labi zināmo poļu *pamiętać* ‘atcerēties’ vai kādu citu vārdu, kam pēc nozīmes pievienota negācija. Šis latviešu tēvreizes paveids savā ziņā ir perfekts laikmeta, kad precizitāte uztverta citādi, atspulgs.

2.2.2. Tēvreize Joahima Belska pilnveidotā hronikā

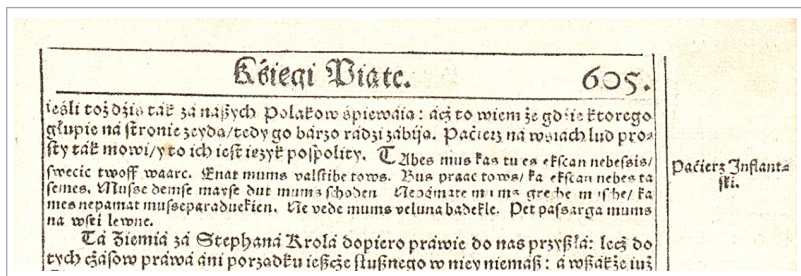
Līdz pat dzīves beigām 1575. g. M. Belskis esot turpinājis darbu pie hronikas pilnveidošanas, aprakstīdams jaunus notikumus, taču viss palicis rokrakstā (Chrzanowski 1926: 29). Toties viņa darbu turpināja dēls Joahims¹⁷, kurš 1597. g. vēsturiskiem notikumiem papildinātu hroniku izdevis ar nosaukumu *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Ioach. Bielskiego syna iego wydana* [..].¹⁸ Kaut šī grāmata bibliogrāfijās atrodama

¹⁶ Belskis 438. lpp. raksta: „Ifgaleta Jauesti Kitristas velino/ Kuri faua futrine Lampfe velina.“

¹⁷ Poļu *Joachim Bielski* (ap 1540–1599), vairāk sk. Barycz 1936: 61–64.

¹⁸ Jāpiebilst, ka vēlākie pētnieki biežāk citē šīs grāmatas atkārtotu izdevumu, ko 1856. g. izdeva Turovskis (*Turovski*). Tās otrā sējuma 1129. lpp. atrodamajā latviešu tēvreizes transkripcijā atstātas kļūdas, piem., *swecic* vietā *swocic* utt.

ar M. Belska vārdu, Hšanovskis (Chrzanowski 1926: 128) to uzskata par atsevišķu darbu, jo tā ne vien papildināta, bet arī pārveidota, tomēr latviešu tēvreizi atkārtojot¹⁹.

3. attēls. Latviešu tēvreize J. Belska *Kronika polska* (1597), 605. lpp.²⁰

Salīdzinot 2. un 3. attēlu, redzams, ka tēvreizes atšķiras ne tikai ar pasniegšanas veidu (bez interlineāra tulkojuma utt.), bet arī rakstību. Zinot, ka M. Belska dēls, gatavojot hroniku, dažreiz skatījies avotos (Chrzanowski 1926: 29), varētu gaidīt arī kādas izmaiņas latviešu tēvreizē. Kaut korekcijas vērojamas, tās acīmredzami veiktas ne cita avota ietekmē, bet rediģējot vai pārrakstot to pašu tēvreizi. Dažas izmaiņas šķiet gana konsekventas, piem., *tz* vietā *c* (*vaartz* → *waarc*, *praatz* → *praac*), *β* vietā *f* (*deniße* → *demiße*, *mayße* → *mayße*, *wßey* → *wfei*) vai, visbiežāk, vārda vidū esošo *ff* vietā *fs* (*nebeffis* → *nebefsis*, *muffe* → *Mufse*, *passfarga* → *pafsarga*), bet vārda beigās *ff* vietā *s* (*kaff* → *kas*, *nebeff* → *nebes*, *meff* → *mes*); dažviet *u* vietā atrodams *w* (*Suetzitz* → *fwecic*, *tuoff* → *twoff*, *leune* → *lewne*). Divreiz atšķiras vārdu rakstīšana kopā vai šķirti — *muffe paraduekien neuede* → *mufseparaduekien*. *Ne vede*. Laikam arī šajā publicējumā redzama tīša vai netīša vārdu „pārpoļošana” — vienreiz *nu* vietā ir *na*. Vēl dažviet atšķiras interpunkcija un lielo burtu lietojums (sal. 4. un 5. pierakstu pielikumā). Tātad izmaiņu ir visai daudz, bet, vai tās ir veicis vēl M. Belskis savā rokrakstā vai jau J. Belskis, grūti atbildēt. Tomēr šķiet, ka J. Belska sniegtā latviešu tēvreize nav norakstīta tieši no M. Belska 1564. g. drukātā izdevuma, bet no kāda rokraksta, jo atšķiras ne tikai rakstība, bet arī vārdu un teikumu dalījums.

¹⁹ Šīs tēvreizes transkripciju ir sniedzis Zēvers (1929: 514), tomēr tā atšķiras no šai rakstā sniegtās (sal. ar 3. attēlu), piem., te ceturtajā lūgšanā ir *mums*, bet Zēveram — *mum*, *Nepamate* — *Nepomate*, *na* — *no*.

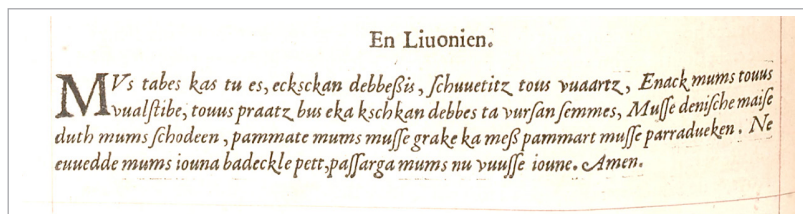
²⁰ Jagelonu Universitātes bibliotēkas eksemplārs, sign. BJ St. Dr. Cim. 8691. Brīvīcieja: *polona.pl*.

Apkopojot teikto par abām Belsku tēvreizēm, jāsecina, ka šī ir visatšķirīgākā pašlaik zināmā iespīestā 16. gs. latviešu tēvreize, tomēr, kaut dažviet grūti pamatot korekciju izcelsmi, tai pamatā bijusi tā pati Hāzentētera tēvreize, kas atrodama MK.

2.3. Tēvreize A. Tevē kosmogrāfijā

Līdztekus 1575. g. izdotajai pēdējai Minstera kosmogrāfijai franču valodā tikai pāris mēnešu vēlāk Parīzē izdots arī Francijas karaļa oficiālā kosmogrāfa Andrē Tevē²¹ pasaules apraksts divos sējumos *La cosmographie universelle* .. . Lai gan šī grāmata publicēta mazliet vēlāk, domājams, tieši tās vairākus gadus ilgusī gatavošana, nevis otrādi, ierosinājusi pēdējo Minstera franču kosmogrāfijas izdevumu, kura jauno, krietni papildināto tulkojumu veicis bijušais Tevē draugs Fransuā de Belforē (*François de Belleforest*; Dickason 1992: 1).²² Ar pilnveidotu kosmogrāfijas izdevumu franču valodā de Belforē gribējis sniegt savu skatījumu uz pasauli, uzskatīdams, ka Tevē grāmata būs pilna ar maldīgām ziņām. Lai arī Tevē bija pat četru Francijas karaļu kosmogrāfs, laikabiedri par viņa darbiem izteikušies ļoti kritiski (Schlesinger, Stabler 1986: xxii, xxxiii).²³

4. attēls. Latviešu tēvreize A. Tevē *La cosmographie universelle* .. (1575), 882. lpp.²⁴

²¹ Biogrāfiskie dati nav skaidri, literatūrā atrodams 1502., 1504., 1516. vai pat 1517. dzimšanas gads un 1590. vai 1592. miršanas gads (sk. plašāk da Silveira Cardozo 1944: 24–25 vai Schlesinger, Stabler 1986: xix).

²² Te būtu jāmin, ka A. Tevē un F. de Belforē draudzību un sadarbību pārtraukuši strīdi par plaģiātu (da Silveira Cardozo 1944: 26).

²³ Īpaši kritizēts Tevē apraksts par Kanādu, kurā viņš esot bijis. Sākumā grāmatā *Singularitez* (1557) rakstījis, ka bijis ļoti tuvu tai, bet pēc vairāk nekā desmit gadiem kosmogrāfijā apgalvojis, ka toreiz tur izcēlies un pavadījis 20 dienas, pat runājis ar vietējiem (Schlesinger, Stabler 1986: xxii).

²⁴ Francijas Nacionālās bibliotēkas eks., sign. FOL-SG BON B-2. Brīvpieeja: *Gallica* katalogā.

To, ka A. Tevē kosmogrāfija otrajā sējumā satur ne vien Livonijas aprakstu, bet arī valodas paraugu, pamanījis jau Pēteris Sēja (1925)²⁵. Savā īsajā ziņojumā viņš nav nosaucis iespējamo avotu, tomēr *Izglītības Ministrijas Mēnešraksta* redakcijas piezīmē zem ziņojuma skaidri rakstīts, ka tas ir 1550. g. Hāzentētera tēvreizes variants (Sēja 1925: 285). Precizējot, tas ir franciskās MK tēvreizes paveids, jo tajā atrodama tipiskā lūgšanas uzruna *MVs tabes*, kā arī vārdu salikumi *eka kfchkan*, *pammart* un *iouna*. Tomēr Tevē tēvreize rakstības ziņā atšķiras no visām iepriekš minētajām, piem., tikai šajā rakstītā *debbeβis*, *vuaartz*, *iouna*, *vuuffe*, un noteikt, kurš tieši MK franču izdevums ir izmantots, nav viegli. Tevē tēvreize visvairāk atšķiras no pirmā (1552. g.) izdevuma, mazāk no otrā un trešā, tomēr apgalvot, ka tā sakrīt vienīgi ar 1565.–1568. g. izdevumu, arī grūti. Nenoliedzamas sakritības rāda, ka Tevē tēvreizes pamats tiešām varēja būt 1565. g. vai identa 1568. g. MK (atkārtotas tikai šajos izdevumos pirmo reizi vērojamas īpatnības, kā *eka kfchkan* un *pammart*), taču dažu vārdu rakstība mudina domāt, ka teksts salīdzināts ar agrāko 1560. g. MK franču izdevumu. Tevē tēvreizē tāpat kā 1560. g. MK rakstīts *parradueken*, *uurfan*, *uualstibe*, *touus*, lai gan 1565.–1568. g. izdevumos ir *parraducken*, *uurfan*, *uualstibe*, *tous*. Grūti atbildēt, vai šo vārdu vienādā rakstīšana ir nejauša sakritība (izvēloties līdzīgu paņēmienu), jo tas nav viens individuāls gadījums, tomēr apgalvojums, ka Tevē tekstu rediģēja pēc 1560. g. MK, lai gan par pamatu ņēma vēlāko, izraisa vēl vairāk neatbildamu jautājumu, piem., kāpēc koriģēti tikai šie vārdi.

Latviešu tēvreizes pierakstam Tevē pasaules aprakstā bija liela nozīme, jo tā iemantoja popularitāti un ļoti ietekmēja arī vēlākos frankofonijas autorus, kas uzticējušies un atkārojuši minētās izdevuma korekcijas (lielākoties lingvistiski nepamatotas), piem., Megisers (sk. 3. nodaļu), Dirē²⁶, Pistorius²⁷ utt.

3. Latviešu tēvreize Megisera 16. gs. tēvreižu krājumos

Kopā ar pasaules aprakstu uzplaukumu 16. gs. klajā nāca slavenie Vilhelma Postela, Teodora Bibliandera, Konrāda Gesnera un daudzu citu tēvreižu krājumi (Adelung 1806: 646–650). Tomēr latviešu lūgšana tajos

²⁵ Turpat meklējama arī tēvreizes kopija.

²⁶ Duret Claude 1613, *Thresor de l'histoire des langues de cest uniuers. Contenant les Origines, Beautés, Perfections, Décadences, Mutations, Changemens, Conversions, & Ruines des langues*, Cologny: Matth. Berion.

²⁷ Pistorius Georg Mauer 1621, *Pater Noster, Oder Das Aller-heiligiste Gebett, Vater Unser: In Viertzig unterschiedlichen Sprachen zusammen colligiret, und inn Druck verfertiget*, Ollmütz: Pauli Schramm.

nebija atradusi vietu, lai gan dažos to varētu gaidīt, zinot, ka, piem., Gesners²⁸ balstījās uz Minsterā 1550. g. kosmogāfiju (Heinimann 2018: 167) un savā izdevumā minējis Livoniju un tajā runātās valodas. Vienīgais pašlaik zināmais atsevišķais 16. gs. tēvreižu krājums, kas satur latviešu tekstu, ir 1593. g. Hieronīma Megisera²⁹ izdevums divās valodās: vācu *Verdolmetschung Deß heyligen Vatter vnsers / in viertzig vnter-schiedlichen Sprachen ..* un latīņu *Specimen quadraginta diversarum atque inter se differentium linguarum & dialectorum ...*³⁰ Abi izdevumi nākuši klajā Frankfurtē Megisera sievas tēva Johana Špīsa (*Johann Spiess*) tipogrāfijā un, skatot latviešu tēvreizi, šķiet viena salikuma grāmatas. Tajās lūgšana atrodas tai pašā vietā, mainās tikai nosaukums, kas sniegts grāmatas valodā: vācu — 33. *Liffländifch*, bet latīņu — XXXIII. *LIVONICE*. Vācu izdevumā sniegtās latviešu tēvreizes fotokopiju iespiedis Staņislavs Kučinskis (1969)³¹ un vēlāk atkārtojis Antons Breidaks (1994), bet tekstu transkripcija atrodama Pjetro Umberto Dini (2010: 611) darbā³² (sk. arī 7. un 8. tēvreizi pielikumā).

Krājumos sniegtā tēvreize nenāk no Minsterā latīņu izdevuma, kā apgalvojis Kučinskis (1968: 33), bet acīmredzami tā ir Hāzentētera tēvreizes franciskais paveids, jo atkārtotas visas tiem tipiskās pazīmes — uzruna *mus tabes*, vārda salikumi *eka kfchkan*, *pammart* un *iouna*. Tiesa, kaut lūgšana nenāk tieši no Minsterā izdevuma (sk. 4. nodaļas shēmā), nav iespējams piekrist arī Breidaka (1994: 16) apgalvojumam, ka Megisera tēvreize jāuzskata par patstāvīgu 16. gs. variantu. Visticamāk, tās pazīmes radušās ar iepriekš minētās Tevē tēvreizes vai kāda līdzīga, pašlaik nezināma avota starpniecību. Atšķirībā no pēdējā MK franču izdevuma un citiem franču avotiem, Megisera un Tevē publicējumos sakrīt: *parradvekē* (MK — *parraducken*), *ioune* (MK — *Iouue*) un aiz *pett* lietota interpunkcijas zīme, ko nepamato

²⁸ Conrad Gessner 1555, *Mithridates De differentiis linguarum tom veterom tum quae hodie apud diuerfas nationes in toto orbe terrarū in ufu funt*, 60. lpp.

²⁹ *Hieronymus Megiser* (ap 1544–1618/1619) — daudzu grāmatu autors, tiek uzskatīts par polimātu (Doblinger 1905: 453), publicējis arī tēzauru, kurā atrodami daži vārdi latviešu valodā (sk. Kabelka 1939).

³⁰ Otrais, pārveidots un papildināts laidniens vācu un latīņu valodā izdots 1603. g., bet tā pārizdevums — 1616. g. (Carhart 2019: 268). Visos atrodama latviešu tēvreize, tomēr tā atšķiras no 16. gs. izdevumā sniegtās.

³¹ Tiesa, Kučinskis (1969: 33–34) neidentificē divus izdevumus, jo, lai gan nosaukumu sniedz latīņu valodā, fotokopijā redzamā tēvreize ir no izdevuma vācu valodā. Breidaka (1994) darbā tieši tāpat.

³² Pēc personīgas sarunas ar autoru noskaidrojās, ka, iespējams, Dini (2010: 611) sniegtā 1591. g. Megisera tēvreize patiesībā ir 1593. g. latīņu izdevums, lai gan transkripcija nedaudz atšķiras no oriģināla.

valodas loģika, un tādējādi maz ticams, ka tā ir nejauša sakritība.³³ Taču vispār atsevišķu burtu rakstībā Megisera tēvreize atšķiras no Tevē, jo likumsakarīgi *uu* vietā atrodams *vv*: *fchuetitz* — *fchvetitz*, *touus* — *tovus*, bet *vu* vietā *vu*: *vuaartz* — *vvartz*, *vualstibe* — *vvalstibe*, *vurfan* — *vorfan*, *vuuffe* — *vvuffe*. Arī *ecksckan* — *eckfckan*, *debbefsis* — *debbefsis*, *meß* — *mefs*, *fchodeen* — *fchodeē*, *mums* — *mūs*, *pammart* — *pāmart*, *iouna* — *jouna* utt. (sk. 6. un 7. tēvreizi pielikumā). Tātad, lai cik tuvs šis variants būtu Tevē tēvreizei, tas atšķiras, taču nepietiekami, lai to sauktu par patstāvīgu 16. gs. tēvreizes variantu, — tas seko Hāzentētera tēvreizes franciskajam paveidam.³⁴

Noslēgumā vēl daži vārdi jāsaķina par it kā pastāvošo 1591. g. Megisera tēvreižu krājuma izdevumu. Kučinskis (1969: 33) savā rakstā par to izteicies ļoti nedroši — to pieminot Megisera biogrāfi (nevienu necitē), bet pats neesot redzējis un nevarot neko teikt. Bredidaks (1994: 15) to jau piemin kā faktu — pirmais *Specimen* esot iznācis 1591. g., tomēr latviešu valodniekiem tas neesot zināms. Bet Dini (2010: 611) darbā atrodama pat tā 1591. g. tēvreizes transkripcija. Dažos agrākajos ārzemju autoru darbos (Adelung 1806: 649; Hallam 1842: 406), kas vēlāk daudz citēti (Adiego 2016: 184), arī agrākajās apkopotajās biogrāfijās (Le-Long 1723: 46; Michaud 1821: 116) un katalogos (Hervás 1800: 41) atrodams 1592. g. kā *Specimen* izdošanas gads, turpretī minētais 1591. g. pārskatītajos avotos neparādās.³⁵ Nedz 1591. g., nedz 1592. g. Megisera tēvreižu krājumu nemin un par pirmo viņa krājuma izdevumu uzskata tieši 1593. g. grāmatu Megisera dzīves gājuma pētnieks Maks Doblingers (Doblinger 1905: 477), arī tēvreižu krājuma faksimila autors Rūdolfš Trofeniks (Trofenik 1968), vēl Berčičs (1967), Budiša (1986), citi slovēņu pētnieki³⁶. Tā kā izdevums neveiksmīgi meklēts arī dažādās Eiropas bibliotēkās, būtu jādomā, ka 1591. g. Megisera tēvreižu krājums neeksistēja, bet pārpratums radies saistībā ar to, ka 1593. g. bija izdoti divi viņa tēvreižu krājumi.

³³ Pārējos avotos ne aiz, bet pirms *pett* ir komats, kols, slīpsvītra vai nav nekas, piem.:

Lācijs 1557. g.: *louna badeckle, pett passarza*

1561. g. MK vācu valodā: *louna badeckle / pett paffarga*

1568. g. MK franču valodā: *louua badeckle pett paffarga*

1575. g. MK franču valodā: *louua badeckle : pett paffarga*.

³⁴ Vērts piezīmēt, ka Tevē tai pašā lappusē sniedz poļu, zviedru, somu un latviešu tēvreizes, un, salīdzinot tās ar Megisera krājumā esošajām, var redzēt, ka poļu tēvreize atšķiras, taču somu tēvreize ir līdzīga.

³⁵ Tiesa, 1592. g. Megisers ir izdevis citas grāmatas — *Dictionarium quatuor linguarum, Paroimologias* u. c.

³⁶ Slovēņu rakstu valodas pētnieki ir daudz rakstījuši par Megiseru, jo viņš tiek uzskatīts par pirmās slovēņu daudzvalodu vārdnīcas, kā arī otrās gramatikas autoru (Ahačič 2007).

4. Hāzentētera tēvreizes atkalizmantošanas virzieni un pierakstu sakritība

Apkopojot šai rakstā teikto ar Minsteras izdevumu savstarpējiem sakariem (sk. Kazakēnaitē 2020), iespīestās latviešu tēvreizes hipotētiskos ceļus no viena avota uz otru iespējams attēlot arī sakaru shēmā.³⁷ Tajā teksta atkalizmantošanas virzieni ir noteikti pēc kopīgajām korekcijām, kas lielākoties ir rakstībā. Jāuzsver, ka secinājumi izdarīti, balstoties uz 40 latviešu tēvreizes publicējumiem, un nav attiecināmi uz visu attiecīgā autora darbu, proti, tas nenozīmē, ka 1598. g. MK vācu izdevums no jauna tulkots, par pamatu ņemot 1575. g. MK franču izdevumu, utt.

Shēmā var redzēt, ka, neskaitot identos publicējumus, 16. gs. ārzemju grāmatās pastāvējuši vismaz 29 tēvreizes varianti. Protams, atšķirības starp tiem ir salīdzinoši sīkas, un skaidri redzams, ka tām visām pamatā — tieši vai ar citu avotu starpniecību — bijusi hipotētiskā Hāzentētera tēvreize.

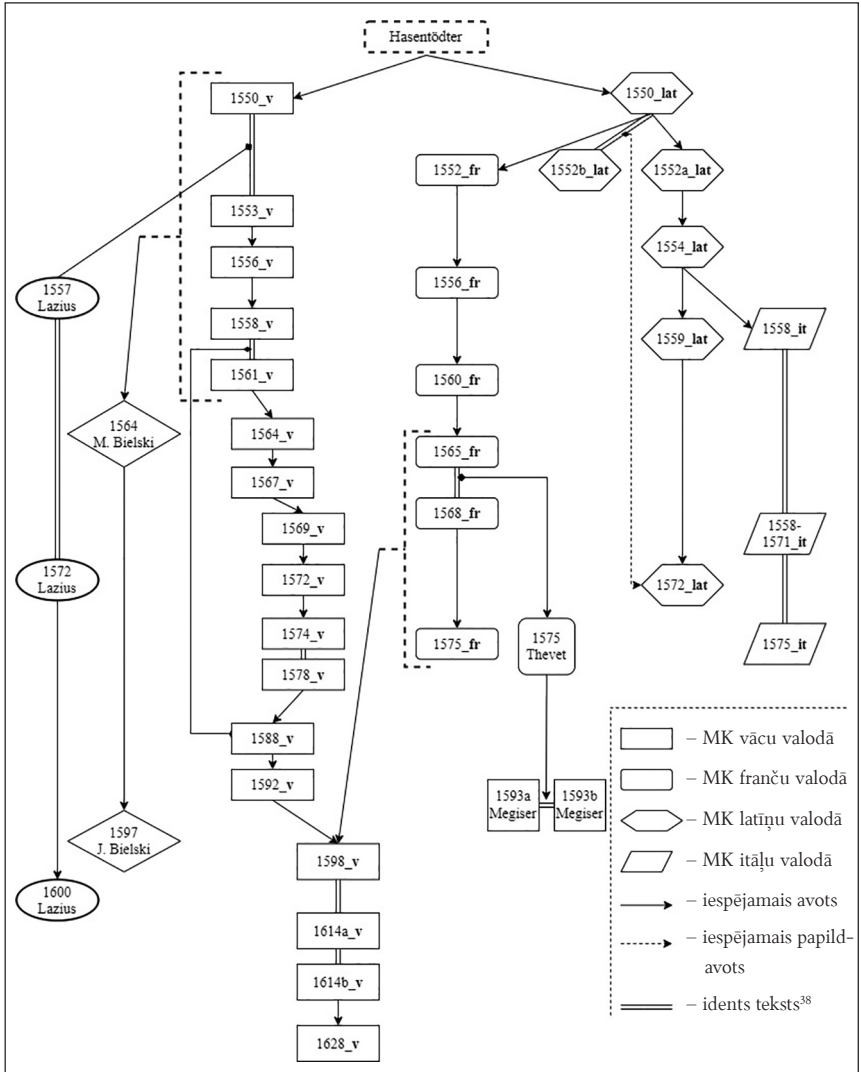
5. Apkopojums

Rakstā pārskatīti astoņi 16. gs. ārzemju grāmatās atrodami latviešu tēvreizes publicējumi. Lai gan savstarpēji tie vairāk vai mazāk atšķiras, visiem pamatā bijusi Minsteras kosmogrāfijā publicētā Hāzentētera tēvreize. Salīdzinot ar iespējamiem MK izdevumiem, visos pētītajos 16. gs. kosmogrāfiju publicējumos redzams tiešs sakars ar tiem, tomēr Megisera krājumos tēvreize, visticamāk, nonākusi ar Tevē vai kāda cita pašlaik nezināma darba starpniecību. Pēc analīzes var apstiprināt iepriekšējo autoru (Adelung 1806; Schirren 1859; Meringer 1895 u. c.) secinājumu, ka Lācijs izmantojis 1550. g. vai, mazāk ticams, idento 1553. g. vācu MK, un precizēt arī teikto par Belski (Meringer 1895; Chrzanowski 1926 utt.), ka viņa tēvreizes publicējumam pamatā bijis kāds 1550.–1561. g. vācu MK, varbūt 1558. g. vai identais 1561. g., izdevums. Tomēr acīmredzami Tevē nav izmantojis vācu vai latīņu MK, kā lasāms piezīmē zem Sējas ziņojuma (1925: 285), bet MK francisko paveidu, šķiet, 1565. g. vai idento, tolaik jaunāko, 1568. g. izdevumu.

Nevienā grāmatā latviešu tēvreize nav precīzi norakstīta burts burtā no pirmavota — publicējumi atšķiras gan formāli, gan rakstības ziņā. Visvairāk no visiem 16. gs. tēvreizes pierakstiem izceļas M. Belska sniegtā, kura pielāgota poļu tēvreizei, mainot ne vien vārdu secību (*Bus praac tows*), bet arī rakstību (*nebess, wßey*). Labākais piemērs, kas pierāda norakstītāju latviešu

---

³⁷ Savā ziņā shēmu var apvienot ar Draviņa (1965: 26) sniegto, kurā atspoguļotas arī agrākas tēvreizes rokrakstā.

Shēma. Iespējās latviešu tēvrunes hipotētiskie atkalmazmantošanas virzieni

³⁸ Vārds *idents* attiecināms uz latvisko tekstu, bet ne teksta salikumu, t. i., vārdu pārņemšana citā rindā var atšķirties – kā Lācija pirmajos divos izdevumos.

valodas neprasmī, ir *nepamate mums greche mufche/ ka meff nepamat muffe paraduekien*, kur noliegto formu vēl Meringers skaidrojīs ar poļu valodas ietekmi. Ari pārējo publicējumu autori nav pratuši valodu, kas sekmēja lielo tās pašas tēvreizes variantu skaitu — no šobrīd zināmiem 40 latviešu tēvreizes 16. gs. publicējumiem ārņemju grāmatās (ieskaitot šajā rakstā pētītos un visus MK esošos) 29 savstarpēji atšķiras, tātad tikai 11 ir identi kādam citam (sk. iepriekš shēmā).

Avoti

- Bielski, Marcin 1564. *Kronika. tho iesth, Historya Swiata na sześć wiekow, a cztery Monarchie* [...]. Kraków: Mateusz Siebeneycher. Nacionālā Osoliņska institūta eks. [sign. XVI.F.4111]. Digitālā versija: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa; 438. lpp.
- Bielski, Marcin [Joachim Bielski] 1597. *Kronika polska, Marcina Bielskiego nowo przez Ioach. Bielskiego syná iego wydána, W Krakowie: w drukarni Jakuba Siebeneychera*. Jagellonu Universitātes bibliotēkas eks. [sign. BJ St. Dr. Cim. 8691]. Digitālā versija: *polona.pl*; 605. lpp.
- Lazius, Wolfgang 1557. *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquijs, linguarumq; initijs & immutationibus ac dialectis, Libri XII* [...]. Basileae: Ioannem Oporinum. VD16 L 849. Gentes Universitātes bibliotēkas eks. [sign. BIB.HIS.t.004964], Bavārijas Valsts bibliotēkas eks. [sign. ESlg/2 H.int. 67], Austrijas Nacionālās bibliotēkas eks. [sign. BE.6.G.33]. Digitālā versija: Münchener Digitalisierungszentrum; 787.–788. lpp.
- Lazius, Wolfgang 1572. *De aliquot gentium migrationibus, sedibus fixis, reliquijs, linguarumq; initijs & immutationibus ac dialectis, Libri XII* [...]. Basileae: Officina Oporiniana. VD16 L 850. Bavārijas Valsts bibliotēkas eks. [sign. Res/2 H.int. 68]. Digitālā versija: Münchener Digitalisierungszentrum; 787.–788. lpp.
- Lazius, Wolfgang 1600. *De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis, reliquijs, linguarumque initijs & immutationibus ac dialectis, Libri XII* [...]. Francofurti: Andreae Wecheli heredes, Claudium Marnium & Ioannem Aubrium. VD16 L 851. Bavārijas Valsts bibliotēkas eks. [sign. 2 H.int. 69], Austrijas Nacionālās bibliotēkas eks. [sign. 207412-D]. Digitālā versija: Münchener Digitalisierungszentrum; 628. lpp.
- Megiserus, Hieronymus 1593a. *Verdolmetschung Deß heyligen Vatter vnsers / in vierzig vnterschiedlichen Sprachen / zusam-men gebracht / vnd zu einer Prob eines grössern in solchen Sprachen fürste-henden Wercks / in Truck verfertigt*. Frankfurt am Mayn: Johann Spieß. Bernes Universitātes Minstergases bibliotēkas eks. [sign. MUE Bong V 41 : 3].
- Megiserus, Hieronymus 1593b. *Specimen quadraginta diversarum atque inter se differentium linguarum & dialectorum; videlicet, Oratio Dominica, totidem linguis expressa*. Frankforti: Iohannis Spiessij. Augsburgas pilsētas bibliotēkas eks. [sign. Spw 1445]. Digitālā versija: Münchener Digitalisierungszentrum.

- Thevet, André 1575. *La Cosmographie Vniuerselle d'Andre Thevet Cosmographe du Roy* [...], Tome Second. A Paris: Chez Guillaume Chandiere. Francijas Nacionālās bibliotēkas eks. [sign. FOL-SG BON B-2]. Digitālā versija: Gallica katalogā; 882. lpp.

Literatūra

- Adelung, Johann Christoph. 1806. *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde mit dem Vater Unser als Sprachprobe in bey nahe fünfhundert Sprachen und Mundarten*. Erster Theil, Berlin.
- Adiego, Ignasi-Xavier. 2016. Romani or Pseudo-Romani? On the Lord's Prayer in 'Nubian' by Jean-Baptiste Gramaye (1622). *Romani Studies* 26 (2), 175–186.
- Ahačič, Kozma. 2007. Primeri nekaj sklanjatev in spregatev v Megiserjevem *Dictionarium quatuor linguarum* 1592: druga slovnica slovenskega jezika. *Jezikoslovní Zapiski* 13 (1–2), 23–32.
- Arbuzovs, Leonids. 1920. Latvešu tēvreize senos tekstos. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 10, 357–362.
- Augstkalns, Alvis. 1930. Par vecajām tēvreizēm. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 1, 309–311.
- Barycz, Henryk. 1936. Bielski Joachim. In *Polski Słownik Biograficzny. T. 2: Bezonym Jan — Brownsford Marja*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 61–64.
- Berčič, Branko. 1967. V letu 1593 natisnjeni slovenski očenaš. *Knjižnica* 11 (1/4). Zveza bibliotekarskih društev Slovenije, 125–128.
- Bezenberger, Adalbert. 1875. *Litauische und lettische Drucke des 16. Jahrhunderts*. Göttingen: Robert Peppmüller.
- Biezais, Haralds. 1955. Ein neugefundener Text des lettischen Vaterunsers aus dem 16. Jahrhundert. *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 42, 47–54.
- Biezais, Haralds. 1957. Der älteste Text des lettischen Vaterunsers. *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 44, 1–10.
- Breidaks, Antons. 1994. H. Megisers un veclatviešu rakstu valodas sākotne. *Baltu filoloģija* 4, 15–18.
- Brežgo, B. 1939. Kā XVI g. s. vēsturnieki B. Vapovskis un M. Beļskis apraksta Latviju un latviešus. *Sējējs* 10, 1020–1025.
- Budiša, Dražen. 1986. Južnoslavenski tekstovi u Megiserovu djelu »Prob einer Verdolmetschung in fünfzig unterschiedlichen Sprachen«... iz 1603. *Croatia* 17 (24–25), 6–76.
- Carhart, Michael C. 2019. *Leibniz Discovers Asia: Social Networking in the Republic of Letters*. JHU Press.
- Chrzanowski, Ignacy. 1926. *Marcin Bielski. Studium historyczno-literackie*. Lwów-Warszawa: Książnica-Atlas.
- da Silveira Cardozo, Manoel. 1944. Some Remarks concerning André Thevet. *The Americas* 1 (1), 15–36.
- Dini, Pietro Umberto. 2010. *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*. Livorno: Books&Company.

- Doblinger, Max. 1905. Hieronymus Megisers Leben und Werke. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 26, Innsbruck, 431–478.
- Döring, J. 1883. Über das angebliche Vaterunser der Heruler, nach Schirren; Vortrag von Dr. K. Bluhm. *Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums, aus dem Jahre 1882*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 5–11.
- Draviņš, Kārlis. 1955. Bruno tēvreizes avoti. *Ceļa Zīmes* 28, 473–476.
- Draviņš, Kārlis. 1965. *Alltattische Schriften und Verfasser 1*. Lund: Slaviska institutionen vid Lunds universitet.
- Hallam, Henry. 1842. *Introduction to the Literature of Europe in the Fifteenth, Sixteenth, and Seventeenth Centuries* 1. New York: Harper & brother.
- Heinimann, Siegfried. 2018. *Oratio Dominica Romanice: Das Vaterunser in den romanischen Sprachen von den Anfängen bis ins 16. Jahrhundert mit den griechischen und lateinischen Vorlagen*. Walter de Gruyter.
- Hervás, Lorenzo. 1800. *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas: Lenguas y naciones americanas* 1. Madrid: Ranz.
- Hinze, Friedhelm. 1976. Hat Matthäus Prätorius (um 1635–1707) ein „Kurisches“ Vaterunser gekannt?. *Acta Baltico-Slavica* 10, 235–264.
- Jurkiewicz, Jan. 2009. Albertas Vijūkas-Kojelavičius — heruliškos lietuvių kilmės teorijos pradininkas. *Lituanistica* 3/4, 105–115.
- Kabelka, Jonas. 1939. Latviški žodžiai 1603 metų Thesauri Polyglotte. *Archivum Philologicum* 8, 19–21.
- Kazakēnaitē, Ernesta. 2020. *Pasargā no visa jauna* jeb latviešu tēvreize S. Minstera kosmogāfijas izdevumos. *Baltu filoloģija* 29 (2), 55–87.
- Kössinger, Norbert. 2015. Frühe Formen der Auseinandersetzung mit deutschsprachiger Literatur des Mittelalters in Wien. Die Beispiele Hugo Blotius und Wolfgang Lazius. *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 2, 25–43.
- Kratochwill, Max. 1965. Wolfgang Lazius. *Wiener Geschichtsblätter* 20 (3), 449–452.
- Kučinskis, Staņislavs. 1969. Latviešu valodas apliecinātājs Hieronims Megisers. *Gaisma* 4, 33–35.
- Lautenbahs, Jēkabs. 1928. *Prof. Dr. J. Lautenbaha Latviešu literatūras vēsture* II. Rīga: Zemneeka domas.
- Le-Long, Jacques. 1723. *Bibliotheca sacra in binos syllabos distincta, quorum prior qui iam tertio auctior prodit* 2. Paris: Montalant.
- Mayr, Michael. 1894. *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs: ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts; mit Nachträgen zur Biographie*. Innsbruck: Wagner.
- Meringer, Rudolf. 1895. Ein altes lettisches Vaterunser. *Archiv für slavische Philologie* 17, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Michaud, Louis Gabriel (red.). 1821. *Biographie universelle, ancienne et moderne, ou histoire, par ordre alphabétique* [...] 28, Paris.
- Ozols, Arturs. 1965. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.
- Prande, Alberts. 1926. *Latvju rakstniecība portretās*. Rīga: LETA.
- Pokrotņiece, Kornēlija. 2012. Grēki un parādi — pamest vai piedot? (Ieskats latviešu senajās tēvreizēs). *Baltistica* VIII priekšas, 111–122.

- Schirren, Carl. 1858. Das Vaterunser des Heruler, als Plagiat erwiesen. *Bulletin histórico-philologi de l'Acad. Im. 16, Melanges russes* 3, 659–674.
- Schirren, Carl. 1859. Das Vaterunser des Heruler, als Plagiat erwiesen. *Bulletin de la Classe Historico-Philologique de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg* 16, 131–141.
- Schlesinger, Roger, Arthur Stabler. 1986. *André Thevet's North America: A Sixteenth-Century View*. Kingston, Montreal: McGill-Queen's Press.
- Sēja, Pēteris. 1925. Vēl kāds latviešu tēvreizes teksts. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 11, 285. lpp.
- Svatek, Petra. 2006. Wolfgang Lazius. Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts. *Wiener Geschichtsblätter* 61 (1), 1–22.
- Trofenik, Rudolf. 1968. *Das Vaterunser: in vierzig Sprachen: Frankfurt 1593 / Hieronymus Megiser (= Litterae Slovenicae 4)*. München.
- Turowski, Kazimierz Józef. 1856. *Kronika polska Marcina Bielskiego, T. 2, Księga 4, 5*. Sanok: K. Pollak.
- VD16 = *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*. Izmantota elektroniskā versija: <http://www.vd16.de>
- Zēvers, Jānis. 1929. Vecas tēvreizes latviešu valodā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts* 12, 512–518.

Ernesta Kazakēnaitē
Baltistikos katedra
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Filologijos fakultetas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5, LT-01131, Vilnius, Lietuva
ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt

Pielikums. Astoņu pasaules aprakstos un tēvreižu krājumos iespiestu 16. gs. latviešu tēvreižu paralēlais korpuss (iespējams apvienot ar MK korpusu (sk. Kazakēnaitē 2020: 80–86)).

Nr.	Datums	Avots	Vārdi						
			1	2	3	4	5	6	7
1	1557	Lazius	TABES	MVS	KAS	TV	ES	ECKSCHAN	DEBBESSIS
2	1572	Lazius	TABES	MVS	KAS	TV	ES	ECKSCHAN	DEBBESSIS
3	1600	Lazius	TABES	MVS	KAS	TV	ES	ECKSCHAN	DEBBESSIS
4	1564	Bielski	Tabes	mus	kaff	tu	es	ekfcan	nebeffis
5	1597	Bielski	TABes	mus	kas	tu	es	ekfcan	nebefsis/
6	1575	Thevet	MVs	tabes	kas	tu	es,	eckschan	debbefis,
7	1593a	Megiser	Mus	tabes,	kas	tu	es	ek- fcan	debbefsis :
8	1593b	Megiser	Mus	tabes,	kas	tu	es	ek- fcan	debbefsis :

Nr.	Datums	Avots	Vārdi							
			15	16	17	18	19	20	21	21a
1	1557	Lazius	TOVVS	PRAATZ	BVSKA	ECKSCHAN	DEBBES	TA		
2	1572	Lazius	TOVVS	PRAATZ	BVSKA	ECKSCHAN	DEBBES	TA		
3	1600	Lazius	TOVVS	PRAATS	BVSKA	ECKSCHAN	DEBBES	TA		
4	1564	Bielski	bus	praatz	tows	ka	ekfcan	nebeff	ta	
5	1597	Bielski	Bus	praac	tows/	ka	ekfcan	nebes	ta	
6	1575	Thevet	touus	praatz	bus	eka	kschan	debbes	ta	
7	1593a	Megiser	tovvs	praatz	bus	eka	kschan	debbes	ta	
8	1593b	Megiser	tovvs	praatz	bus	eka	kschan	debbes	ta	

Nr.	Datums	Avots	Vārdi					
			29a	30	31	32	33	34
1	1557	Lazius	PAMMATE	MVMS	MVSSE	GRAKE	KA	MESS
2	1572	Lazius	PAMMATE	MVMS	MVSSE	GRAKE	KA	MESS
3	1600	Lazius	PAMMATEMVNS		MVSSE	GRAKE	KA	MESS
4	1564	Bielski	nepamate	mums	greche	mufche/	ka	meff
5	1597	Bielski	Nepamate	mums	greche	mufche/	ka	mes
6	1575	Thevet	pammate	mums	muffe	grake	ka	meß
7	1593a	Megiser	pammate	müs	muffe	grake,	ka	mefs
8	1593b	Megiser	pammate	müs	muffe	grake,	ka	mefs

Paskaidrojumi (zīmes nepieder tēvreizes tekstam)

|| — rindas beigas grāmatā;

* — nav skaidrs, iespējams lasīt arī citādāk;

■ — šādi iekrāsoti lauciņi rāda atšķirību no pirmā attiecīgā darba publicējuma.

Nr.	Vārdi							
	8	8a	9	10	11	12	13	14
1	SCHVVE- TITZ		TOVVS	VVAARCZ	ENAK	MVMS	TOVVS	VVALSTIBE
2	SCHVVETITZ		TOVVS	VVAARCZ	ENAK	MVMS	TOVVS	VVALSTIBE
3	SCHVVETITZ		TOVVS	VVAARTCZ	ENAK	MVMS	TOVVS	VVALSTIBE
4	Suetzitz		tuoff	vaartz/	enat	mums	Valstibe	tows
5	fweic		twoff	waarc.	Enat	mums	valstibe	tows.
6	fchuuetitz		tous	vuaartz,	Enack	mums	touus	vualstibe,
7	fchvve- titz		tous	vvartz :	enack	mums	toovvs	vvalstibe :
8	fchvve- titz		tous	vvartz :	enack	mums	toovvs	vvalstibe :

Nr.	Vārdi							
	22	23	24	25	26	27	28	29
1	VVVRSAN	SVMMES	MVSSE	DENISCHE	MAYSE	DVTH	MVMS	SCHODEN
2	VVVRSAN	SVMMES	MVSSE	DENISCHE	MAY- SE	DVTH	MVMS	SCHODEN
3	VVVRSAN	SVMMES	MVSSE	DENISCHE	MAYSE	DVTH	MVMS	SCHODEN
4		Semes/	mnffe*	deniße	mayße	dut	mums	fchoden
5		femes.	Mufße	demfe	mayfe	dut	mums	fchoden
6	vurfan	femmes,	Muffe	denifche	maife	duth	mums	fchodeen,
7	vv- fan	femmes:	muffe	deni- fche	maife	duth	mums	fchodeē:
8	vv- fan	femmes:	muffe	deni- fche	maife	duth	mums	fchodeē:

Nr.	Vārdi								
	36	37	38	39	40	41	42	43	44
1	PAMMAT	MVS- SE	PATRA DVEKEN,	NE	VVEDDEMVM	LOVNA	BADE- CKLE,	PETT	
2	PAMMAT	MVSSE	PATRA DVEKEN,	NE	VVEDDEMVM	LOVNA	BA- DECKLE,	PETT	
3	PAMMAT	MVSSE	PATRA DVEKEN,	NE	VVEDDEMVM	LOVNA	BADE- CKLE,	PETT	
4	nepamat	muffe	paraduekien	neuede	mums	veluna	badekle	pet	
5	nepamat	mufseparaduekien.		Ne	vede	mums	veluna	badekle.	Pet
6	pammart	muffe	parradueken.	Ne	euuedde	mums	iouna	badeckle	pett,
7	pā- mart	muffe	parradvēkē:	ne	euuedde	mūs	iouna	badeckle	pett :
8	pā- mart	muffe	parradvēkē:	ne	euuedde	mūs	iouna	badeckle	pett :

Nr.	Datums	Avots	Vārdi							
			45	46	47	48	49	49a	50	
1	1557	Lazius	PASSARZA	MVMS	NV	VVSSE	LOVNE,			Amen.
2	1572	Lazius	PASSARZA	MVMS	NV	VVSSE	LOVNE,			Amen.
3	1600	Lazius	PASSARZA	MVMS	NV	VVSSE	LOVNE,			Amen.
4	1564	Bielski	paffarga	mums	nu	wβey	leune.			
5	1597	Bielski	pafsarga	mums	na	wfei	lewne.			
6	1575	Thevet	paffarga	mums	nu	vuuffe	ioune.			Amen.
7	1593a	Megiser	paffarga	mums	nu	vuuffe	ioune.			Amen.
8	1593b	Megiser	paffarga	mums	nu	vuuffe	ioune.			Amen.

SUMMARY

***Nepamet mums grēkus mūsu* ('Don't forgive us our trespasses')
or *The Lord's Prayer* in Latvian in 16th Century Cosmographies and
Collections of the Lord's Prayer**

Ernesta KAZAKĒNAITĒ

The article focuses on *The Lord's Prayer* in Latvian published in 16th century Cosmographies and Collections of the Lord's Prayer. In some sense, this study is a continuation of my previous research about Johann Hasentödter's prayer in the Cosmography of Sebastian Münster (see Kazakēnaitē 2020). Although all writers — Wolfgang Lazius, Marcin and Joachim Bielski, André Thevet and Hieronymus Megiser — are known to Old Latvian writings researchers, there are some more details that are specified in this article.

First of all, despite the confusion in the literature about the Collection of the Lord's Prayer by Megiser, it should be stated that his first collection was published in 1593, not 1591 or 1592. The German and Latin editions of this collection were published simultaneously in that year. Both contain the Latvian prayer.

Secondly, though all the publications contain relatively different versions of the Latvian prayer, they all had the same primary source — Hasentödter's prayer. All the cosmographies that were analyzed in this article had a direct connection to some of the Cosmography of Sebastian Münster (further — MC) editions. For example, Lazius took the prayer from the 1550 or identical 1553 MC German edition; Bielski used one of the 1550–1561 German editions of the MC (perhaps the 1558 or identical 1561 edition); but Thevet's publication most likely consulted the 1565 or identical 1568 French edition of the MC. Only one of the analyzed sources had no direct connection to the MC, namely, Megiser seemingly took his prayer from Thevet's Cosmography.

Thirdly, in none of these books is the Latvian prayer identical to the primary source — it differs both formally and in writing. The most different of all the Latvian versions of *The Lord's Prayer* published in the 16th century can be found in the book *Kronika. tho iesth, Historia Swiátá na βešć wíekow* (1564) by Marcin Bielski, republished later in 1597, with some changes by his son Joachim Bielski. What is notable, is that the main text of *The Lord's Prayer* is in

Polish while the Latvian translation is in a smaller font under the relevant Polish words. It is obvious that neither Bielski nor the other cosmographers who published *The Lord's Prayer* in Latvian knew this language. It is well illustrated by the following example from Bielski's book — *nepamate mums greche muſche / ka meff nepamat muſſe paraduekien* 'don't forgive us our trespasses, as we don't forgive those who trespass against us' — where instead of 'forgive' Bielski used 'don't forgive'. The lack of Latvian language understanding contributed to a large number of the variants of one particular text. Out of the 40 currently known publications that have their root in Hasentödter's prayer, at least 29 variants could be counted in the first fifty years after it appeared, although some of them differ slightly, e. g. only in orthography.